

גליון מס' 2

קיץ 2006

אב תשס"ו

סוגיות
חברתיות
בישראל
כתב-עת לנושאי חברה

המחלקה הרכבת-חומית הפנללה האקדמית
הפקולטה למדעי החברה והרוח יהודה ושומרון באריאל

**"הערבים הם אותם ערבים גם
כשהים אינו אותו הים":
השפעת הסכסוך הישראלי-ערבי על עיצוב
הזהות הפוליטית של יוצאי חבר המדינות**

ד"ר אלק ד' אפשטיין

גליון מס' 2 - קיץ 2006 - אב תשס"ו

"הערבים הם אותם ערבים גם כשהים אינו אותו הים": השפעת הסכסוך הישראלי-ערבי על עיצוב הזהות הפוליטית של יוצאי חבר המדינות*

◀ ד"ר אלק ד' אפשטיין

תקציר

המאמר מוקדש להעדפות הפוליטיות של הקהילה ה"רוסית" בישראל והקשר ביניהן לבין הסכסוך הישראלי-ערבי. לדעת המחבר, תחושת היחלשותו של הסכסוך הישראלי-ערבי באמצע שנות התשעים היא זו שהשפיעה יותר מכל (ובכלל זה, גם יותר מן השינויים האלקטורליים המבניים) על ירידת כוחן של המפלגות הגדולות ועל העלייה במספר המצביעים של המפלגות הסקטוריאליות בכלל ושל המפלגות ה"רוסיות" - בפרט. לעומת זאת, לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה הנושא המדיני הועמד שוב במרכז הזירה הציבורית. ישראלים דוברי רוסית, המחזיקים בדעות ניציות, יותר לא היו מוכנים לקבל את מדיניות ההימנעות מן ההכרעות הגורליות בנושא הסכסוך, אותה אימצו בעבר ראשי המפלגות הסקטוריאליות, וביניהן "ישראל בעלייה", ובבחירות שהתקיימו ב-2003 תמכו ברובם הגדול ב"ליכוד". בשנת 2006 "ישראל ביתנו", המפלגה שמשלבת במצעה הניצי את המטרות הכלל-לאומיות עם הטיפול בבעיותיה הייחודיות של הקהילה ה"רוסית", היא זו שזכתה ביותר ממחצית מכלל הקולות של יוצאי חבר המדינות. הזרפתו של הסכסוך עם הפלשתינים הביאה להיעלמותן של המפלגות ה"רוסיות" הלא-אידיאולוגיות מן הזירה הפוליטית. בכך השלימו הפוליטיקאים מן הקהילה ה"רוסית", שמלכתחילה לא שאפו ליצור מנגנונים פוליטיים נבדלים, את התהליך של "אינטגרציה דרך ההתבדלות", אותו עברה גם העילית בקהילה ה"רוסית" בתחומי התיאטרון, החינוך ואחרים.

מילות מפתח: בחירות, מפלגות סקטוריאליות, מפלגות העולים, התנהגות אלקטוראלית, עולי חבר המדינות במערכת הפוליטית.

עלייתן ונפילתן של המפלגות ה"רוסיות"

הבחירות המוניציפליות שהתקיימו בתחילת חודש יוני 2003 בירושלים, הבליטו את המגמה שבאה לידי ביטוי לראשונה בבחירות לכנסת השש-עשרה, שהתקיימו כחצי שנה קודם לכן. ברמה הארצית "ישראל בעלייה" הגיעה, באופן מפתיע למדי, למקום האחרון ברשימת

המפלגות שהצליחו לעבור את אחוז החסימה, וזכתה בשני מנדטים בלבד. לאחר מכן היא הצטרפה ל"ליכוד" ונבלעה בתוכו, בדומה להיבלעותה של המפלגה הליברלית בתוך "הליכוד" בסוף שנות השישים.

"ישראל ביתנו", המפלגה שייסד אביגדור ליברמן, השתלבה עוד לפני הבחירות בגוש מפלגות הימין הרדיקלי שנקרא "האיחוד הלאומי". ואילו אחד הפוליטיקאים הבולטים ביותר של "ישראל בעלייה" לשעבר, רומן ברונפמן, מצא את עצמו במר"צ- גוש הממוקם קרוב לקצה השמאלי של הקשת הפוליטית בישראל. ההתפתחויות הללו הביאו לכך שהמפלגות ה"רוסיות", שעתידין נראה לפני-כן די מביטח (ראו ניתוח מעמיק בנושא זה אצל Khanin, 2002), נעלמו למעשה מהזירה הפרלמנטרית.

הבחירות המוניציפליות שהתקיימו בבירה היו אמורות, בין השאר, לתת מענה לשאלה, עד כמה ה"התמוססות" הזאת של המפלגות ה"רוסיות" מדאיגה את ציבור בוחריהן, ומה היא מידת החשיבות המיוחסת לנוכחותם של נציגים "משלנו" בדרגים הגבוהים של השלטון. כפי שעולה מניתוח תוצאות הבחירות בירושלים, ישראלים דוברי רוסית אינם מייחסים חשיבות של ממש לגורם זה, והוא אינו מעצב את העדפותיהם האלקטורליות. כל אחת משתי הרשימות שבראשן עמדו יוצאי ברית המועצות לשעבר - "ירושלים ביתנו" בראשות סגנית ראש העיר דאו לריסה גרשטיין, ו"בירת" בראשות חבר המועצה הכלכלן יעקוב ליפשיץ - זכו בכ-1,5% מסך הקולות הכשרים, ואפילו לא התקרבו לאחוז החסימה. בין שבע-עשרה תנועות וקבוצות פוליטיות שהשתתפו במרוץ המוניציפלי בירושלים, הרשימות ה"רוסיות" מוקמו על-ידי הבוחרים במקומות הארבעה-עשר והחמישה-עשר בלבד.

מכיוון שהמאמר מוקדש להעדפות הפוליטיות של הקהילה ה"רוסית" בישראל, נשאלת השאלה לגבי הקשר ביניהן לבין הסכסוך הישראלי-ערבי. שהרי סכסוך זה מושרש באירועים והתפתחויות, שהתרחשו שנים רבות לפני הופעתה של התארגנות פוליטית ראשונה של יוצאי ברית-המועצות בישראל. הקשר, כביכול, בין ההעדפות האלקטורליות של ישראלים דוברי רוסית לבין הסכסוך הישראלי-ערבי, הופך להיות בעייתי אף יותר בהתחשב בעובדה, שכל הפוליטיקאים מהקהילה ה"רוסית" בישראל שהקימו והנהיגו מפלגות כלשהן (אם בעלות השפעה פוליטית של ממש ואם לאו), בנו את מעמדם סביב נושאים ותחומים מגוונים, שלא היו קשורים דרך כלל לסכסוך הישראלי-ערבי. זה כולל את אביגדור ליברמן, שלאחר הבחירות שהתקיימו במארכ 2006 הפך לפוליטיקאי הישראלי דובר הרוסית החזק ביותר. יוצאת הדופן היחידה מכלל זה היא אלאונורה שיפריין, תושבת ירושלים, שלאחר התבוסה האלקטורלית של מפלגת "ימין ישראל" בבחירות לכנסת הארבע-עשרה ב-1996 (המפלגה זכתה אז רק ב-2.845 קולות, אשר היוו כ-0,1% בלבד מסך הקולות הכשרים) קודמה

לתפקיד יושבת-הראש שלה. עם זאת, עקב העובדה שמדובר בכוח פוליטי שולי וחסר השפעה של ממש, שמאז לא התמודד כגוף עצמאי אף לא באחת ממערכות הבחירות - ארצית או מוניציפלית - אפשר להתייחס לכהונתה של אלאונורה שיפרין בראשות "ימין ישראל" במאמר מוסגר בלבד. נוכח העובדה ששום מנהיג פוליטי של הקהילה "הרוסית" לא כיהן בתפקידים רמי דרג במשרד הביטחון או במשרד החוץ, השאלה בדבר חשיבותו של הסכסוך הישראלי-ערבי לגורלם הפוליטי של הפוליטיקאים הללו הופכת, במבט ראשון, לכמעט בלתי רלוונטית.

חרף כל האמור לעיל, אני סבור כי דווקא תחושת היחלשותו של הסכסוך הישראלי-ערבי באמצע שנות התשעים, ולאחר מכן החרפתו מאז שנת 2000 ופריצת אינתיפאדת אל-אקצה, הן שהביאו במידה רבה להקמתן ולעליית כוחן של המפלגות ה"רוסיות" במחצית השנייה של שנות התשעים, ולכישלונן בבחירות שהתקיימו בינואר 2003. באופן בוטה יותר אבקש לטעון, כי יאסר ערפאת ושותפיו להנהגת הרשות הפלשתינית היו אחד הגורמים העיקריים, שאפשרו לנתן שרנסקי ולמקורביו לבנות את הקריירות הפוליטיות שלהם. כמו כן, ההנהגה הפלשתינית היא זו שאחראית יותר מכל לשקיעתן של המפלגות ה"רוסיות" ולהיעלמותן מן הזירה הציבורית.

בולטות הסכסוך הישראלי-ערבי והמפלגות הסקטוריאליות

החלוקה האידיאולוגית בין "יונים" לבין "נצים" מקורה עוד בתקופת שקדמה למדינה, כשהרביזיוניסטים, האצ"ל והלח"י, תמכו ברעיון ארץ ישראל השלמה, במאבק אלים בבריטניה וביד קשה כלפי הערבים. יריביהם, לעומת זאת, היו מוכנים להסכים לחלוקת ארץ-ישראל, שללו טרור נגד הבריטים ודגלו ב"הבלגה" ובעיקרון של "טוהר הנשק" כלפי הערבים. גם בשנות החמישים היו אלה המפלגות הנציות שדגלו בשלמות הארץ וב"אקטיביזם" ביטחוני, שכלל פעולות תגמול נרחבות, והתייחסו בזלזול לגישושי השלום. כפי שמציין בנימין נויברגר (2001, 81-82), "חרות ואחדות העבודה היו מפלגות נציות מובהקות, בעוד שמפא"י נחלקה בין אגף אקטיביסטי בראשות בן-גוריון (שתמך בקו נוקשה כלפי הערבים ומדינות ערב, אך לא דגל בשלמות הארץ) לבין אגף פשרני יותר בראשות משה שרת. באותה עת, המפלגות היוניות המובהקות היו מק"י, מפ"ם והפרוגרסיבים ובמידה רבה גם המפד"ל, בעוד שמפלגת הציונים הכלליים הייתה מפלגת מרכז מובהקת".

בולטות הסכסוך הישראלי-ערבי באה לידי ביטוי בכל מערכות הבחירות בישראל מאז מלחמת ששת הימים (להוציא הבחירות שהתקיימו ב-1981), והיא זו שהשפיעה יותר מכל על עיצוב ההעדפות האלקטורליות של הבוחרים הישראלים בטווח ארוך (ראו אצל

(Arian, 1998, 268-269). גורלם העתידי של השטחים המוחזקים; מעמדה של ירושלים; השאלה אם תקום או לא תקום המדינה הפלשתינית, ואם כן, מה יהיו גבולותיה; סוגיית הפליטים הפלשתינים; המאבק בטרור; דיון ציבורי בנוגע לדרכים האפשריות של קידום התהליך המדיני - כל הנושאים הללו מהווים רכיב מרכזי בסדר היום הפוליטי של ציבור הבוחרים בישראל ואחד הגורמים החשובים המעצבים את העדפותיו האלקטורליות. למרבה הצער, נכון להיום, החיפוש אחרי הדרכים המובילות ליישוב הסכסוך הישראלי-פלשתיני (ועקב כך, גם הסכסוך הישראלי-ערבי באופן כללי) הגיע, למעשה, למבוי סתום, למרות המאמצים הרבים שנעשו בכיוון הזה במשך השנים. כל היוזמות של ממשלות ישראל ושל המתווכים הבין-לאומיים שנועדו להביא להסדר הסכסוך, כולל משא ומתן ממושך וחתימה על הסכמים רבים, לא קירבו בסופו של דבר את השלום המיוחל, אלא להפך, הביאו להחרפת הסכסוך. השיחות המדיניות שהתקיימו בקמפ-דיוויד ביולי 2000 ובטאבה בינואר 2001 הסתיימו בסיבוב נוסף של טרור ואלימות, המכונה על-ידי נציגי הרשות הפלשתינית "אינתיפאדת אל-אקצה".

החברה הישראלית התגבשה (וממשיכה להתעצב) כתוצאה מעלייתם לארץ של מאות אלפי אנשים מכל רחבי העולם. גל ההגירה הגדול של שנות התשעים הפך את יוצאי ברית המועצות לשעבר לקבוצה האתנית הגדולה ביותר בארץ. גלי הגירה קודמים יצרו "מסות קריטיות" של בוחרים המשתייכים לעדות השונות, ובכך גרמו (במוקדם או במאוחר) לקידום של המנהיגים "הקהילתיים" (או המזוהים כ"קהילתיים") לעמדות בעלות השפעה מבחינה חברתית ופוליטית. אזכיר בהקשר זה את הרשימות הספרדיות: "רשימת האיחוד הארצי של הספרדים ובני עדות המזרח" בראשות בכור שלום שטרית, שזכתה ב-4 מנדטים בבחירות לכנסת הראשונה וב-2 מנדטים בבחירות לכנסת השנייה; "תמ"י - תנועת מסורת ישראל" בראשות אהרון אבו-חצירה, שזכתה ב-3 מנדטים בבחירות לכנסת העשירית ובמנדט אחד בבחירות לכנסת האחת-עשרה (במפלגה זו התחיל את הקריירה הפוליטית שלו בנימין בן-אליעזר, לימים - יושב-ראש מפלגת העבודה); "ש"ס - ספרדים שומרי תורה", שזכתה ב-4 מנדטים בבחירות לכנסת האחת-עשרה וכעבור חמש עשרה שנה, בשנת 1999, זכתה ב-17 מנדטים והפכה לסיעה השלישית בגודלה בכנסת. (גם בבחירות לכנסת השבע-עשרה שהתקיימו במאסר 2006 דורגה ש"ס במקום השלישי בתחרות האלקטורלית, אם כי זכתה ב-12 מנדטים "בלבד").

במהלך השנים הוקמו גם מפלגות אתנו-קהילתיות נוספות, וביניהן: "עלייה חדשה" של יוצאי גרמניה שנוסדה בשנת 1942 ונכנסה לכנסת הראשונה במסגרת האיחוד, שהביא להקמת המפלגה הפרוגרסיבית. יושב-ראש "עלייה חדשה", פנחס רוזן, כיהן כשר

המשפטים במהלך רוב תקופת בן-גוריון, ובשנת 1961 נבחר ליושב-ראש המפלגה הליברלית; "התאחדות התימנים בישראל" (מנדט אחד בבחירות לכנסת הראשונה ובכנסת השנייה) ואחרות (ראו בנושא זה בהרחבה אצל הרצוג, 1986). יוצאי ברית-המועצות הקימו את מפלגתם הקהילתית הראשונה בישראל עוד לפני הבחירות לכנסת התשיעית בשנת 1977, אם כי רשימה זו ("נס") לא הצליחה לעבור אז את אחוז החסימה. יש לזכור גם את קיומן של תנועות חוץ-פרלמנטריות, שחלקן היו בעלות צביון אתנו-קהילתי מובהק, כמו התנועה החברתית שקמה בעקבות אירועי ואדי סאליב (1959), ואת עלייתם של פוליטיקאים כגון דוד לוי, משה קצב, סילבן שלום, אלי בן-מנחם ואחרים. פוליטיקאים אלה הפכו את זהותם האתנו-קהילתית למשאב פוליטי בתוך המפלגות "האינטגרטיביות" הגדולות. כפי שמציין משה ליסק (1998, 139), "החברה הסקטוריאלית מעולם לא נעלמה מהנוף הפוליטי הישראלי". התחזקותן של המפלגות הסקטוריאליות, ובראשן ש"ס, יצרה תשתית נוחה גם להתהוותן של מפלגות "רוסיות" נבדלות. באופן פרדוקסלי, דווקא הופעתן של המפלגות ה"קהילתיות", "משלהם", מצביעה על השתלבות מסוימת של יוצאי ברית-המועצות לשעבר במשחק הפוליטי הישראלי, בהתאם לכללים והקודים שהיו מקובלים בארץ במחצית הראשונה של שנות התשעים. הקהילה "הרוסית" השתלבה היטב בתוך המציאות האתנו-פוליטית של ישראל דאז.

שמאל, ימין, שמאל, ימין:

תהפוכות בדפוסי ההצבעה של ישראלים דוברי רוסית

בשש מערכות הבחירות האחרונות

הפיכתה של זהות אתנו-קהילתית משותפת למשאב פוליטי אינה עניין של מה בכך: כדברי ברוך קימרלינג (1998, 289), "ליהודי המגרב הייתה הצלחה חלקית בכך רק בדור השני (תמ"י), אך הצלחה מלאה בדור השלישי בלבד (ש"ס)". ניתוח דפוסי ההצבעה של ישראלים דוברי רוסית בבחירות לכנסת בשנים 1992-2006 מצביע על תופעה מדהימה, במיוחד לאור העובדה כי הם, ועוד יותר - מנהיגיהם הקהילתיים, מרבים להתגאות ברמת ההשכלה הגבוהה שלהם. במובנים רבים צדק קימרלינג (1999, 50), כאשר כתב כי "המהגרים מרוסיה רואים את עצמם כאליטה תרבותית, נושאת דגל של 'תרבות גדולה', שהגיעו לחברה המתאפיינת ב'רמה תרבותית נחותה', המנסה לכפות את אמות-המידה הנחותות שלה באמצעים פוליטיים ובשטיפת-מוח אידיאולוגית". למרות זאת, דפוסי ההצבעה של יוצאי ברית-המועצות לשעבר בישראל הם בלתי-יציבים באופן קיצוני. זאת ועוד: ישראלים דוברי רוסית, יותר מכל קבוצת אוכלוסייה אחרת, נוטים להיגרר אחרי תחבולותיה הפשטניות ביותר של התעמולה

הפוליטית. כך, למשל, לפי הסקרים שביצע "מודיעין אזרחי", במהלך שנה בלבד, בין אפריל 1991 למארס 1992, רמת התמיכה במפלגת העבודה בקרב העולים זינקה מ-11.6% ל-33.9% (ראו אצל גולדברג, 1994, 204), והגיעה ביום הבחירות, בסוף מאי 1992, לכ-47.1% בו-בזמן צנחה הפופולריות של "הליכוד". ערב תחילת מערכת הבחירות העריך ד"ר אהרון פוין, שהתמחה בחקר מגמות ההצבעה של העולים, כי שני שלישים מהם יתמכו במפלגות הימין ורק שלישי - במפלגות השמאל. התמונה ביום הבחירות הייתה הפוכה לחלוטין.

אי-יציבות פוליטית זו הפכה לעניין שבשגרה לגבי אזרחיה החדשים של ישראל. ארבע פעמים ברציפות הצביעו ישראלים דוברי רוסית (ובעיקר האשכנזים שבתוכם) בצורת "מטוטלת": בשנת 1992 רובם המכריע תמכו במפלגת העבודה בראשותו של יצחק רבין, בשנת 1996 - במועמד "הליכוד" לראשות הממשלה, בנימין נתניהו, בשנת 1999 - שוב במועמד מפלגת העבודה, הפעם אהוד ברק, ואילו בשנת 2001 חזרו שוב לתמוך במועמד "הליכוד", אריאל שרון. פעם אחרי פעם לא הצביעו יוצאי ברית המועצות לשעבר "בעד" תוכנית מדינית כלשהי או מנהיג פוליטי זה או אחר, אלא פשוט נגד הממשלה והמפלגה הדומיננטית, בלא שום קשר להרכבה האישי ומצעה. לאור המצב, מגדירים צבי גיטלמן וקן גולדסטיין (2001, 205) את העולים כ"אפוזיציונרים מתמידים". "הצבעה נגד השלטון הקיים, יהיה טיבו אשר יהיה" (כץ, 2000, 154), השאיפה לנקום בשלטון ולהענישו פעם אחר פעם הייתה חזקה יותר מכל עמדה אידיאולוגית או תוכנית קונסטרוקטיבית. ניתוח משווה של ממצאי הסקרים הסוציולוגיים ממחיש היטב את הטענה הזאת.

לפי נתוני הסקר שערכה תמר הורוביץ בקרב יוצאי ברית המועצות לשעבר בשנת 1992 (המדגם כלל 800 נחקרים שהגיעו ארצה לאחר שנת 1989), הצביעו בעד מפלגת השלטון דאז, "הליכוד", 14% בלבד מכלל הישראלים דוברי הרוסית; לעומת זאת, במפלגת העבודה תמכו אז 52% מן הבוחרים "הרוסיים". תמיכה זו הייתה גורפת: לא נמצאו הבדלים של ממש בין עולים בעלי רמת השכלה שונה או בין המשתייכים לקבוצות גיל שונות. כלומר, התמיכה הגבוהה של העולים במפלגת העבודה חצתה את ההבדלים הסוציו-דמוגרפיים (Horowitz, 1998 [1994], p. 258), וזאת בניגוד לדפוסי ההצבעה המיוחדים לישראלים הוותיקים.

כעבור ארבע שנים, בשנת 1996, השתנתה התמונה מקצה לקצה. הנתונים שנאספו באזורי בחירה שבהם היוו העולים מעל ל-95% מכלל התושבים (בסך הכול בספרי הבוחרים באזורים הללו נכללו שמותיהם של 9.456 אזרחים, 72% מתוכם השתתפו בבחירות) הראו, כי בעד יושב-ראש מפלגת עבודה דאז, שמעון פרס, הצביעו 30,3% בלבד מן העולים (אחוז התמיכה הממוצע בפרס בכל הארץ עמד ביום הבחירות על 49,5%). לעומת זאת, ביושב-

ראש "הליכוד" והאופוזיציה דאז, בנימין נתניהו, תמכו 69,7% מן העולים. בקלפיות שבהן שיעור העולים עמד על 40% ויותר, נתניהו זכה ב-62,6% מהקולות (בהשוואה לממוצע כלל-ארצי שעמד אז על 50,4%), ואילו פרס - ב-37,4% בלבד (וייס, 1996, 40).

בשנת 1999 חזרה על עצמה שוב התופעה של "הצבעת מטוטלת": על פי תוצאת הסקר שנערך על-ידי מאג'ד אל-חאג' ואלעזר לשם, הצביעו בעד נתניהו רק 39,3% מכלל הבוחרים דוברי הרוסית, ואילו במועמד מפלגת העבודה האופוזיציונית, אהוד ברק, תמכו 60,7% מן המצביעים "הרוסים" (Al-Haj and Leshem, 2000, 55). זאב חנין מביא ממצאים דומים: 38,3% מאלה שהשתתפו בבחירות תמכו בנתניהו, ואילו 61,7% בברק, וזאת על אף שבתחילת המרוץ דווקא נתניהו הוביל בהפרש גדול (Khanin, 2001, p. 122). הצבעת העולים שוב הייתה שונה מאוד מזו של הישראלים הוותיקים: במישור כלל-ארצי זכה בנימין נתניהו רק ב-43,9% מכלל הקולות הכשרים, ואילו אהוד ברק - ב-56,1%. הנתונים המובאים על-ידי גיטלמן וגולדסטיין (2001, 208) מצביעים על פער דומה מאוד: 43% מיוצאי ברית-המועצות שהשתתפו בבחירות הצביעו בעד נתניהו, 57% - תמכו בברק.

גם בשנת 2001 נותרו הישראלים דוברי הרוסית נאמנים לעצמם והביסו את בחיר לבם מלפני שנתיים. על פי נתוני הסקר שנערך על-ידי מכון "גאלופ" פחות משבוע לפני יום הבחירות, בעד ראש ממשלה דאז, אהוד ברק, התכוונו להצביע 42% מיוצאי ברית המועצות לשעבר, ואילו 58% מהישראלים דוברי הרוסית התכוונו לתמוך ביושב ראש "הליכוד", אריאל שרון ("מעריב", המוסף לשבת, 2 בפברואר 2001, 4). הפעם הייתה הצבעת העולים דומה לזו של הישראלים הוותיקים: על פי תוצאות האמת, ביום הבחירות אהוד ברק זכה ב-37,6% מן הקולות הכשרים, ואילו שיעור התמיכה באריאל שרון הגיע ל-62,4%.

בשנת 2003 הייתה תחושה, כי אולי הסתיים "משחק הדילוגים" הזה: אריק שרון שמר על פופולריות גדולה מאוד אצל ישראלים דוברי רוסית. על-פי נתוני הסקר שנערך שבועיים לפני הבחירות, שיעור התמיכה בראש הממשלה אריאל שרון (83%) עלה בהרבה על זה של מנהיגי כל המפלגות האחרות¹. בשנת 2003 "הליכוד", שכבר היה מפלגת השלטון, זכה ברוב יחסי של הקולות בקרב עולי ברית המועצות לשעבר. בזכות הקולות הללו נבחרו לכנסת שישה ח"כים מטעם "הליכוד". לאחר ששרון עזב קודם את "הליכוד", ואחר כך גם את הזירה הפוליטית, שוב שינו הישראלים דוברי הרוסית את העדפותיהם האלקטורליות, ובבחירות 2006 הצביעו רובם בעד מפלגתו של אביגדור ליברמן "ישראל ביתנו". לפי הסקר שבוצע ביום הבחירות על-ידי מכון המחקר "מותגים", "ליכוד" ו"קדימה", שתי המפלגות שבראשן עמד שרון, זכו יחדיו בשליש מן הקולות במגזר של יוצאי חבר המדינות. בעוד שבשנת 1999 זכתה "ישראל ביתנו" בראשות ליברמן ב-4 מנדטים בלבד, ובשנת 2003 הרשימה

המלוכדת של "האיחוד הלאומי" ו"ישראל ביתנו" בראשות ליברמן הסתפקה ב-7 מנדטים, במאסר 2006 "ישראל ביתנו" (ללא "האיחוד הלאומי") הצליחה להגיע למספר דו-ספרתי של מנדטים, ורק 116 קולות הפרידו בינה לבין "הליכוד" בראשות בנימין נתניהו. בשנת 1999 קיבלה "ישראל ביתנו" 86.153 קולות וכעבור שבע שנים - 281.880, פי 3.27 יותר².

האם קיים הקשר בין דפוסי ההצבעה לעמדות האידיאולוגיות?

האם כל התהפוכות המתוארות לעיל בדפוסי ההצבעה מהוות עדות לכך שהעולים, בהיותם זמן מועט בארץ, טרם גיבשו את עמדותיהם בנושא הסכסוך הישראלי-ערבי, ולכן הם תומכים פעם בעמדת השמאל ופעם - בעמדת הימין? אני מבקש לטעון שהשערה זו איננה נכונה.

באופן פרדוקסלי, הצבעתם ההמונית של ישראלים דוברי רוסית בשנים 1992 ו-1999 למען מפלגות השמאל לא העידה על הזדהותם עם עמדותיהן של מפלגות אלו בנושא הסכסוך. אפילו באותם המקרים שבהם תמכו עולי ברית המועצות לשעבר במפלגות השמאל ובמועמדיהם לראשות הממשלה, מבחינה אידיאולוגית-מדינית הם נטו בכל זאת ימינה. כדוגמה לכך אפשר להביא את תוצאות הסקר שערכו מאג'ד אל-חאג' ואלעזר לשם: בקרב ישראלים דוברי רוסית שסברו כי גם אם ייחתם הסכם השלום עם סוריה, ישראל עדיין אינה צריכה להחזיר את רמת הגולן ולפנות את היישובים שהוקמו שם, 51,4% תמכו באהוד ברק (ולא בנתניהו) בבחירות הכלליות לראשות הממשלה בשנת 1999. באופן דומה, ופרדוקסלי לא פחות לאור עמדותיו הידועות של אהוד ברק, בקרב משתתפי הסקר שהתנגדו לפשרה טריטוריאלית כלשהי ביהודה, שומרון ורצועת עזה, 51,5% הצביעו בעד המועמד של מפלגת העבודה (Al-Haj and Leshem, 2000, p. 59)³. שיעור זה נמוך מרמת התמיכה בברק בקרב כלל המרווינים (שהגיע, כאמור, ל-60,7%), אך הוא עדיין גדול באופן בלתי פרופורציונלי בהתחשב בנכונותו המפורשת של ברק לנסיגה כמעט מלאה הן מרמת הגולן והן מן הגדה המערבית. אחזור ואדגיש: תמיכתם של עולי ברית המועצות לשעבר במועמדים המייצגים את האגף השמאלי של הקשת הפוליטית בבחירות הכלליות, שהתקיימו ב-1992 וב-1999, אינה צריכה להטעות בנוגע לעמדותיהם הפשרניות לכאורה בכל הקשור לסכסוך הישראלי-ערבי. מבחינה מדינית, הישראלים דוברי הרוסית נטו ימינה במשך כל התקופה.

לאמיתו של דבר, הנטיות הימניות הללו של היהדות הרוסית התגבשו כבר בשנות השבעים, בעיקר עקב האיבה של חברי המחותרות הציוניות כלפי כל אותם ערכים ורעיונות שנתפסו כפרו-סובייטיים. ברובם הם לא היו מוכנים אפילו לשמוע את המילה "סוציאליזם", התנגדו

נחרצות למדיניות פרו-ערבית של ברית-המועצות והגוש המזרחי ודחו את הפתרונות ה"ותרניים" שהוצעו על-ידי מפלגות השמאל. להפתעת פעילי שמאל וליברלים ישראלים לא מעטים, רבים מאלה שהגנו על זכויות האדם והאזרח במהלך מאבקם נגד השלטון הסובייטי, נטשו לאחר עזיבת ברית-המועצות את רעיונות הליברליזם.

צבי גיטלמן בחן במחקרו את השאלה, אם אפשר לייחס את העמדות הימניות הללו ליחס השלילי כלפי השמאל, ששרר בקרב מתנגדי המשטר ברוסיה, או שמא גישות שליליות אלה נרכשו בישראל. בניתוח ההשקפות הפוליטיות של העולים טען גיטלמן, שגישה אנטי-ערבית זו הייתה קיימת כבר ברוסיה, בייחוד כלפי האסלאם. הסטריאוטיפים השליליים כלפי הערבים היו חלק מתפיסת עולמם של העולים, והתבססו בחלקם על המפגשים עם אלפי סטודנטים ערבים שבאו ללמוד ברוסיה, אם כי ביטאו גם התרסה נגד המדיניות הפרו-ערבית והאנטי-ציונית של המשטר הקומוניסטי (Gitelman, 1995). התעוררות הרצון להגדרה עצמית ברפובליקות המוסלמיות של ברית-המועצות, שבהן התחזקו מגמות אנטי-רוסיות ואנטי-מערביות, עוררה רגשות אנטי-אסלאמיים בקרב תושבי הרפובליקות האירופיות (כאמור, רוב יהודי ברית המועצות ובני משפחותיהם הגיעו לישראל מן האזורים האירופיים). תמר הורוביץ (1999, 164) מוסיפה, שהחיים בקרב הישראלים העניקו לעולים לגיטימציה ליחס האנטי-ערבי שלהם. כל הגורמים הללו חברו יחד ליצור אצלם את הדעות הקדומות. בסקר שערך מכון גאלופ ב-1993, אמרו 73.5% מהישראלים דוברי הרוסית שאי-אפשר להאמין לערבים (מצוטט אצל הורוביץ, 1999, 164).

עוד בתחילת שנות התשעים נשאלו העולים, במסגרת אחד הסקרים על עמדתם, בנוגע לאפשרות הוויתור על השטחים המוחזקים. 46% מכלל המרוויינים השיבו, כי ישראל אינה צריכה כלל לוותר על השליטה בשטחים, ואילו 40% תמכו בויתור חלקי בלבד (ראו אצל Bick, 1998, 135). בסקר שנערך בסמוך לבחירות של 1999 התברר, שכ-19% בלבד מן העולים מוכנים לוותר למען השלום על כל השטחים המוחזקים או על חלק משמעותי מהם (גיטלמן וגולדסטיין, 2001, 211). ככל שנוקף הזמן, התמונה אינה משתנה, ובסקר של מכון "דחף" שנערך בדצמבר 2005 התקבלו ממצאים זהים: 19% בלבד מקרב הישראלים דוברי הרוסית השיבו בחיוב לשאלה "האם במסגרת הסכם שלום ישראל צריכה להחזיר את רוב השטחים?", בעוד ש-76% השיבו בשלילה ("ידיעות אחרונות - המוסף לשבת", 30 בדצמבר 2005, 15).

במהלך הדיון הציבורי בהצעת החוק על משאל עם אפשרי, שהיה אמור לאשר את הנסיגה הישראלית מרמת הגולן במסגרת הסכם השלום עם סוריה (הסכם כזה לא נחתם, וגם הצעת החוק לא עברה), בוצע סקר נוסף, שבמסגרתו התבקשו המשיבים לנבא את הצבעתם במשאל עם זה. 25% בלבד מהישראלים דוברי הרוסית שרוויינו במסגרת הסקר הזה תמכו

בנסיגתה של ישראל מרמת הגולן תמורת הסכם שלום מלא עם סוריה ("וסטי", 16 במרץ 2000). נתוני הסקר שנערך בשנת 2000 על-ידי מכון גאלופ הראו, כי 79% מן "הישראלים החדשים" אינם מוכנים לקבל כל פשרה בנוגע למעמדה העתידי של ירושלים מאוחדת כבירת ישראל (65% מן הישראלים הוותיקים וילידי הארץ תמכו גם הם בעמדה זו). על פי נתוני הסקר שפורסם בדצמבר 2002, 45% מהישראלים דוברי הרוסית מתנגדים להקמתה של המדינה הפלשתינית, גם אם הטרור ייפסק כליל ("מעריב", 6 בדצמבר 2002).

בסקר אחר, שנערך בשנת 1996, התבקשו המרואיינים להביע את עמדותיהם בנוגע לעתיד התהליך המדיני. 80.3% מהישראלים דוברי הרוסית אמרו, שלתהליך השלום אין כל סיכוי (הסקר בוצע על-ידי ויצמן וודאנה, מצוטט אצל הורוביץ, 1999, 164). בשנת 1992 נשאלו העולים, אם הם סבורים שעל ישראל להבטיח לערבים שוויון; 46% השיבו בחיוב, ואילו 54% השיבו בשלילה (פרס, 1992). אלפים מתוך העולים שהגיעו ארצה בשנות התשעים השתתפו באופן פעיל ביותר במחאה נגד הנסיגה הישראלית מעזה וצפון השומרון, וילידת אודסה ילנה בויסינוב ז"ל אף הציתה את עצמה במחאה, על מה שהיא כינתה בגידת המדינה היהודית בתושביה וכניעה לטרור.

נראה אפוא שהמחקרים שנועדו לזהות את עמדותיהם של יוצאי ברית המועצות לשעבר בכל הקשור לסכסוך הישראלי-ערבי ולפתרונותיו האפשריים, גילו במשך השנים כי הם מאופיינים בנטייה ימנית מובהקת. כך הם גם מגדירים את עצמם: בקרב מרואייני הסקר של מכון "דחף" שנערך בדצמבר 2005, 6% בלבד הגדירו את עצמם כאנשי "שמאל". 33% הגדירו את עצמם כאנשי "ימין", 28% כאנשי "מרכז", והיתר סירבו להשיב על השאלה. 7% ציינו כי המדיניות הסוציאליסטית היא המדיניות הכלכלית הנכונה ביותר, 38% תמכו בקפיטליזם טהור, 35% - במדיניות סוציאל-דמוקרטית, האחרים לא השיבו ("ידיעות אחרונות - המוסף לשבת", 30 בדצמבר 2005, 15).

מכל זאת עולה, שגם אם ישראלים דוברי רוסית לא העניקו תמיכה אלקטורלית למחנה הימין בתקופות מסוימות (כפי שקרה בשנים 1992 ו-1999), רובם הגדול תמך בעמדות ניציות בנושא המדיני-ביטחוני. היו כאלה (למשל דמיטרי שומסקי, 2005) שכבר האשימו את האינטליגנציה היהודית-רוסית ב"אוריינטליזם ואיסלאמופוביה", אך נראה שלאור ההתפתחויות האחרונות ועליית חמאס בבחירות הפלשתיניות הדמוקרטיות⁴, עמדות אלה של ציבור יוצאי חבר המדינות הוכיחו את עצמן כתואמות את המציאות העגומה. העולים למדו במהרה לקרוא נכון את המפה הפוליטית האזורית. כפי שכתב אחד העיתונאים הישראלים בשפה הרוסית, בהתייחסות אל המעבר שלו ושל כלל ציבור קוראיו מברית-המועצות לישראל, "הערבים הם אותם ערבים, גם כשהים אינו אותו הים".

הקהילה ה"רוסית" בין נתניהו לברק

כפי שכבר צוין לעיל, מכלול הנושאים הקשורים לסכסוך עם הערבים, ובמיוחד עם הפלשתינים, עמד במוקד של כמעט כל מערכות הבחירות בישראל בעשורים האחרונים. עמדותיה המדיניות של כל מפלגה ומפלגה התגבשו למצע רעיוני-פוליטי מוגדר, ובמהלך השנים הציבור הכיר אותן היטב, אם כי פעמים אחדות נקטה המפלגה שהגיעה לשלטון מדיניות שונה בתכלית מזו שהופיעה במצע שלה, שהוצג לפני הבחירות. כך "העבודה" בראשות רבין לא הזכירה במצעה בעת הבחירות ב-1992, סעיפים הדומים להסכמי אוסלו, להבאת ערפאת לרמאללה ולכינון הרשות הלאומית הפלשתינית עם כוח מזוין משלה. וכך "הליכוד" בראשות שרון לא רמז לפני הבחירות של 2003 על החיסול הצפוי של מפעל ההתיישבות בעזה ובצפון השומרון.

בימי כהונתו של בנימין נתניהו במשרד ראש הממשלה טושטשו מאוד הגבולות בין "הימין" ו"השמאל". על אף כל הביקורת שהושמעה על נתניהו מן המחנה השמאלי, אפשר לסכם ולומר שהוא המשיך את תהליך אוסלו. כבר כעבור שלושה חודשים לאחר ניצחונו בבחירות (ב-5 בספטמבר 1996) נפגש נתניהו עם יאסר ערפאת, ובינואר 1997 העביר בממשלה את ההחלטה בדבר הנסיגה מחברון. עצם העובדה, שאחד-עשר שרים בממשלה הימנית כביכול הצביעו בעד הנסיגה מאחת הערים הקדושות ביותר לעם היהודי, אפשרה למבקריו של נתניהו, הן מימין והן משמאל, לטעון כי "הליכוד" איבד את דרכו, ובינו לבין מפלגת העבודה אין הבדלים של ממש. תחושה זו גברה והתחזקה עוד יותר לאחר שבנימין נתניהו ואריאל שרון, שכיהן אז כשר החוץ, חתמו ב-23 באוקטובר 1998 על הסכם וואי, שבמסגרתו סוכם על הגדלה דרמטית (פי 6) של השטחים הנמצאים בריבונות פלשתינית מלאה. כאמור, לפי הסכם זה ישראל הייתה אמורה להעביר לשליטה פלשתינית מלאה עוד 15.2% משטחי הגדה המערבית.

לעומת כל אלה, ההילה ההרואית של יושב-ראש מפלגת העבודה דאז אהוד ברק, שכיהן בעבר כראש אמ"ן וראש המטה הכללי של צה"ל, צמצמה מאוד את האפשרות להאשימו ב"וותרנות", ב"תבוסנות" ובאי-מודעות לצורכי הביטחון של מדינת ישראל. השכל הישר של האזרחים קבע, כי מובן מאליו שאהוד ברק, שקיבל חמישה עיטורי גבורה במסגרת שירותו בצה"ל (יותר מכל קצין אחר בתולדות המדינה), לעולם לא יזנח את צורכי הביטחון של ישראל. באביב 1999 היה נראה לאזרחים כלא מתקבל על הדעת, שהוא יסכים לוותר על שטחים בעלי חשיבות חיונית למדינה ויחלק את ירושלים. ברק (כמו גם רבין בשנת 1992) הצליח להסיר מראש את כל הספקות בנאמנותו (ונאמנות מפלגתו) לביטחון המדינה, ובכך הוציא מידי "הליכוד" את הקלף הקבוע שבו הוא משתמש נגד

מפלגת העבודה בכל מערכות הבחירות. כדברי זאב כץ (2000, 154), "לא ידעו העולים מיהו ברק. תשדירי התעמולה בטלוויזיה נתנו הזדמנות להציג אותו כאיש ביטחון מהולל, חייל בעל העיטורים הרבים ביותר בצה"ל, גיבור ישראל שהשתתף במבצעים מסוכנים ומוצלחים. בהשוואה לנתניהו שסיים את שירותו הצבאי כסרן, הגנרל ברק, שהיה רמטכ"ל, נראה מרשים".

מצב זה גם טשטש במידה רבה את ההבדלים בין עמדות "העבודה" ו"הליכוד" בנוגע לשסע הביטחוני. טשטוש עמדות זה הוא שהביא ישראלים רבים (וביניהם גם ישראלים דוברי רוסית) לתמוך במפלגות סקטוריאליות: הרי רק ברק ונתניהו התמודדו על ראשות הממשלה, ומישהו מבין השניים ייבחר (כפי שבצדק אמר ברק עצמו לפני הבחירות של 2001, "אין סיכוי שפתק לבן ישמש כראש ממשלת ישראל"). ההבדל ביניהם בנושא הביטחוני נראה מצומצם ביותר, אם בכלל קיים. במצב כזה ציבורים רבים "אפשרו" לעצמם להתמקד בשסעים אחרים: לדוגמה, בין חרדים לחילונים או בין ותיקים לעולים. היה אפשר גם להתבונן בהתחייבויות המועמדים בתחום החברתי-כלכלי או בכל הקשור למקומה של הדת בחיי החברה. שיקול זה הוא שעיצב את דפוסי ההצבעה של ישראלים רבים בשנת 1999, וכתוצאה ממנו ברק הביס את נתניהו. אך שתי המפלגות הגדולות זכו יחד ב-45 מנדטים בלבד, פחות מאי פעם בעבר במהלך כל ההיסטוריה הישראלית. בו בזמן, הכוח הפרלמנטרי של המפלגות הסקטוריאליות התחזק מאוד. גם המפלגות "הרוסיות" השתתפו בחגיגה, וזכו יחדיו ב-10 מנדטים בכנסת.

אך מה שנראה בלתי אפשרי בעליל, אכן קרה. בעוד שמבחינת עמדותיה בנושאים החברתיים-כלכליים מפלגת העבודה התקרבה מאוד לעמדותיהם המסורתיות של הליברלים, במישור המדיני-ביטחוני דווקא בימי ברק היא אימצה במלואו את המצע של השמאל הרדיקלי. במהלך משא ומתן בקמפ-דיוויד ובטאבה בשנים 2000-2001 הביע אהוד ברק נכונות לוותרים חסרי תקדים: הוא הסכים לחלק את ירושלים - בכלל זה העיר העתיקה - להעביר לריבונותה של הרשות הפלשתינית 97% משטחי יהודה ושומרון ולפנות כמאה וארבעים יישובים יהודיים שהוקמו שם במהלך השנים. בשיחותיו עם נביל שעת הסכים שר המשפטים דאז, יוסי ביילין, להחזרתם של כארבעים אלף פליטים פלשתינים וצאצאיהם לתחומיה הריבוניים של ישראל. לו היו הפלשתינים מקבלים את התוכנית והצדדים היו מגיעים למימושה, הייתה קיימת סכנה של ממש לפריצת מלחמת אזרחים בין תומכי הוויתורים לבין מתנגדי מדיניות זו. אך נציגי הרשות הפלשתינית דחו את הרעיונות שהועלו על-ידי אהוד ברק, הביאו לקריסתו של התהליך המדיני, פתחו בגל חדש של אינתיפאדה, ובכך גרמו לתמורות מרחיקות לכת גם במפה הפוליטית של ישראל.

לאחר ויתוריו של ברק ושותפיו להנהגת מפלגת העבודה בקמפ-דיוויד ובטאבה לא היה לראשי "הליכוד" קושי מיוחד למקם את עצמם אל מול יריביהם משמאל. בניגוד לימי נתניהו, הנהגת "הליכוד" החלה להיתפס כאלטרנטיבה אמיתית למדיניות "התבוסנית" במישור המדיני והביטחוני. כאשר על הפרק עמדו שאלות כגון חלוקת ירושלים והחזרת הפליטים הערבים וצאצאיהם, שמעולם לא חיו בארץ, הפכו הסוגיות הקשורות להסדר זה או אחר ברחוב בר-אילן בירושלים בשבתות או לפתיחת חנויות לא כשרות במרכזי הערים, מטבע הדברים לכמעט בלתי-רלוונטיות. גם הנושא של כבוד קהילתי, סביבו בנתה "ישראל בעלייה" את הקמפיין המוצלח שלה בשנת 1996, לא הצליח לגייס מצביעים רבים. שלא לדבר על כך, שעם פרוץ האינתיפאדה השנייה עברו המצביעים הפוטנציאליים של מפלגות העולים מכלי-התקשורת ברוסית לעיתונות העברית (אליאס, 2005). בעיתונות זו לפוליטיקאים "הרוסיים" כמעט שאין דריסת רגל, והם אינם יכולים לנצל אותה לגיוס מצביעים. רוב מנהיגי הפוליטיים של הקהילה ה"רוסית" לא היו מוכנים לשינויים הללו.

החרפת הסכסוך והיחלשות הפוליטיקה הסקטוריאלית

המפלגות ה"רוסיות" נוסדו במחאה כנגד דחייה משוועת של אנשי ציבור יוצאי ברית המועצות לשעבר על-ידי הממסד הפוליטי הישראלי. המפלגות הישראליות, המכוננות על-ידי אנשי מדע המדינה "מפלגות אינטגרטיביות", לא עשו כל צעד לקראת העולים החדשים (שבמחצית השנייה של שנות התשעים, שלא לדבר על תחילת שנות האלפיים, כבר לא היו ממש חדשים בארץ). במקרה הטוב הם הסתפקו במינוי אחדים מן הפעילים הבולטים שצמחו בתוך הקהילה ה"רוסית", לתפקידים חסרי השפעה של יועצים לענייני עלייה וקליטה. עמדותיהם של ישראלים דוברי רוסית בנוגע לדרכים האפשריות לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי או לגבי אופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, לא עניינו כלל את הממסד הפוליטי הישראלי. אציין בהקשר זה רק, כי במהלך חמש מערכות הבחירות לכנסת שהתקיימו מאז תחילת גל העלייה הגדול בשנת 1989, שבמהלכו הגיעו לישראל כמיליון איש, לא נבחר לכנסת במסגרת מפלגת העבודה ו"הליכוד" אף לא נציג אחד מן העלייה הזאת. כל המקומות ששוריינו לעולים התבררו כלא ריאליים (כך לא נכנסו לכנסת יולי קושרובסקי וזאב גייזל, שזכו בבחירות המקדימות למשבצת העולים ב"ליכוד" ב-1996 וב-1999), או ששימשו כנקודת זינוק ליוצאי ברית-המועצות שנמצאים כבר תקופה ארוכה בישראל⁵.

במערכת הבחירות של 2006 המצב אמנם השתנה, אך רק במעט: בעוד שבמפלגת העבודה שוב לא נכנס לכנסת אף נציג מיוצאי חבר המדינות, בליכוד האיש היחיד שנבחר למקום

שהתברר כריאלי היה נתן שרנסקי, פעיל עלייה ואסיר ציון מפורסם, שהגיע ארצה בסוף 1986. אולם ברשימת "קדימה", שהפכה למפלגת השלטון החדשה של ישראל, נבחרו לכנסת שלושה נציגים מקרב עולי שנות התשעים: זאב אלקין, מיכאל גודלמן ומרינה סולודקין במקום השישי המכובד - מקום גבוה יותר מאשר הוצע לאיש ציבור מקרב עולי שנות התשעים במפלגה הכלל-ארצית הלא-סקטוריאלית מאז ומעולם. עם זאת, מן הכנסת השבע-עשרה נעלמו פרלמנטרים מנוסים מקרב יוצאי חבר המדינות: רומן ברונפמן, שנבחר בשנת 2003 מטעם מר"צ (הפעם לא נבחרו ברשימת מר"צ יוצאי חבר המדינות במקומות הריאליים), יולי אדלשטיין שהתמודד ברשימת "הליכוד", אך מקום שיבוצו התברר כלא-ריאלי, וויקטור בראילובסקי, שנבחר פעמיים מטעם "שינוי", שלא עברה הפעם את אחוז החסימה.

אבקש לטעון, כי הקמתן של המפלגות ה"רוסיות" הנבדלות לא ביטאה את שאיפות העולים להתבדלות. שאיפתם של העולים להשתלבות זהותית-תרבותית בחברה הישראלית הייתה גדולה בהרבה מנכונותה של החברה הישראלית לגווניה להעניק להם את תחושת ההשתייכות והשוויון (ראו דיון בנושא אצל אפשטיין, 2005). יש לזכור, כי כבר לפני הבחירות שהתקיימו בשנת 1992, הוקמו שתי מפלגות סקטוריאליות, שנאבקו על הקול ה"רוסי": "דמוקרטיה ועלייה" בראשות יולי קושרובסקי (שבשנת 1996 התמודד בפריימריס ב"ליכוד") ו"התנועה להתחדשות ישראל" בראשות רוברט גולן, יושב-ראש התאחדות עולי ברית המועצות דאז. יש לציין, כי לפי הנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בין השנים 1989 ל-1991 הגיעו לישראל 399,700 עולים, רובם הגדול מברית המועצות לשעבר. כרבע מיליון מהם השתתפו בבחירות שהתקיימו בשנת 1992, כך שהכוח האלקטוראלי של ישראלים דוברי רוסית הוערך אז בשישה-שבעה מנדטים (Fein, 1995). אולם, שתי מפלגות העולים זכו יחד בשלושה-עשר אלף קולות בלבד ("דמוקרטיה ועלייה" זכתה ב-11,697 קולות ו"התנועה להתחדשות ישראל" - ב-1,336 קולות); כלומר, רק כ-5% מן העולים שהשתתפו בבחירות, הצביעו בעד המפלגות הקהילתיות ה"רוסיות", ואילו כ-95% מהם תמכו באחת המפלגות הוותיקות "האינטגרטיביות". לפי ממצאי הסקר שערך מכון "דחף" לפני הבחירות ב-1992, 47% מן העולים תמכו אז במפלגת העבודה, 18% ב"ליכוד", 11% ב"מר"צ" ורק 5.5% הצביעו בעד הרשימה ה"רוסית" "דמוקרטיה ועלייה" (ראו אצל הרמן, 1998, 103). סבורני, כי הדבר מוכיח מעבר לכל ספק, את היעדר כוונת ההתבדלות בקרב העולים בשנותיהם הראשונות בישראל. השאלה היא אפוא מדוע רובם הגדול של הישראלים דוברי הרוסית שהתנגדו להקמת מפלגות סקטוריאליות קהילתיות בשנת

1992, תמכו בהן במחצית השנייה של שנות התשעים והצביעו למענן. ניתן להבין את הצלחתן של המפלגות ה"רוסיות" בשתי מערכות הבחירות שהתקיימו במחצית השנייה של שנות התשעים, לאור גורמים עיקריים אחדים:

- ראשית, "מסך הברזל" שהוצב בפני אנשי ציבור מהקהילה ה"רוסית" במפלגות הוותיקות, הוא זה שהניע אותם להקים רשימות עולים נבדלות. כך לדוגמה יולי אדלשטיין נמנה עם מייסדי "ישראל בעלייה", לאחר שלא הצליח להשתלב בתפקיד ראוי ב"ליכוד" ובמפד"ל, ואילו רומן ברונפמן הגיע למפלגת העולים לאחר שלא הצליח להיכנס לרשימת מפלגת העבודה. גם אביגדור ליברמן הקים את "ישראל ביתנו" לאחר שבמשך שנים היה חבר (ובאמצע שנות התשעים אף מנכ"ל) "הליכוד", ושלהל בעשרות הראיונות שהעניק את האפשרות שירוץ לכנסת מטעם מפלגה סקטוריאלית "רוסית".

- שנית, התחזקות המפלגות הסקטוריאליות של בני עדות המזרח, החרדים והערבים, ובראש וראשונה עלייתה של ש"ס - תנועה שמשלבת בין ערכי הפונדמנטליזם במישור הדתי לבין פופוליזם קיצוני במישור החברתי-כלכלי. תנועה זו, שהגיעה למעמד של מפלגה שלישית בגודלה בישראל, הכשירה את הקרקע לשינוי תפיסתי כלל-חברתי בנוגע למידת הלגיטימיות של המפלגות הסקטוריאליות בכלל ושל יוצאי ברית-המועצות - בפרט. מנהיגי הקהילה ה"רוסית" קלטו זאת מהר.

- שלישית, שינוי חוק יסוד הממשלה איפשר בשנים 1996 ו-1999 הצבעה נפרדת ("אינטגרטיבית" או "סקטוריאלית") למען המפלגה ולמען המועמד לתפקיד ראש הממשלה. הצבעה נפרדת זו אפשרה לאזרחים להביע בו בזמן את זהותם הלאומית-ממלכתית ואת זהותם הקהילתית-סקטוריאלית. דבר זה שיחק ללא ספק לידיהן של המפלגות הקטנות, וביניהן גם המפלגות ה"רוסיות". המפלגות הגדולות, לעומת זאת, צנחו מ-95 מנדטים בשנת 1981 ל-45 מנדטים בלבד בשנת 1999.

עם זאת, בניגוד לחלק מן החוקרים, אינני סבור כי דווקא שינוי שיטת הבחירות הוא שמסביר את התעצמות הכוחות הצנטריפוגליים בחברה הישראלית. שהרי בין השנים 1981 ל-1992 לא חל כל שינוי בכללי המשחק האלקטורלי, ובכל זאת הכוח הפרלמנטרי של שתי המפלגות הגדולות ירד ב-19 מנדטים, מ-95 ל-76 מנדטים. גם בין השנים 1996 ל-1999 לא שונו חוקי הבחירות, אך "העבודה" ו"הליכוד" יחד איבדו 21 מנדטים נוספים, וכוחם המשותף ירד מ-66 ל-45 מנדטים (כולל נציגי "מימד" ו"גשר", למענם שוריינו שלושה מקומות ריאליים ברשימת מפלגת העבודה). כלומר, ללא שינויים בשיטת

הבחירות איבדו המפלגות הגדולות 40 מנדטים, ואילו בהשוואה לשנת 1992 (לפני פיצול ההצבעה), בשנת 1996 (כאשר השיטה החדשה נכנסה לתוקפה) איבדו המפלגות הגדולות רק 10 מנדטים. ליתר דיוק, "הליכוד" שמר על כוחו וזכה בשני המקרים ב-32 מנדטים, ואילו הסיעה הפרלמנטרית של מפלגת העבודה הצטמצמה מ-44 ל-34 חברים. כלומר, כאשר "מבודדים" את השפעתו של שינוי השיטה רואים, כי הוא כשלעצמו עשוי להסביר רק 20% מן הנפילה של המפלגות הגדולות. הרוב המכריע של התהליך התרחש ללא כל תפלול (מניפולציה) עם חוקי הבחירות.

אני מבקש לטעון, כי הייתה זאת הדינמיקה של הסכסוך הישראלי-ערבי, שהשפיעה יותר מכל (ובכלל זה גם יותר מן השינויים האלקטורליים המבניים) על ירידת כוחן של המפלגות הגדולות ועל העלייה במספר המצביעים של המפלגות הסקטוראליות בכלל ושל המפלגות ה"רוסיות" בפרט. ההתקרבות הניכרת בעמדותיהן של שתי המפלגות הגדולות - "העבודה" ו"הליכוד" - באמצע שנות התשעים, ובמיוחד לאחר עלייתו של בנימין נתניהו לשלטון, בנוגע לדרכי ההתמודדות עם הסכסוך הישראלי-ערבי, טשטשה במידה רבה את ההבדלים ביניהן ויצרה את ההרגשה שהצבעה למען היא חסרת ערך. מתוך השאיפה לזכות בתמיכה של מרבית הבוחרים הפוטנציאליים, הצהירו מנהיגיהן של תנועות פוליטיות אחדות (כגון "שינוי", "עם אחד" וגם "ישראל בעלייה") במודע על עמדתם "הצנטריסטית" בנושא הסכסוך, ונמנעו מהבעת תמיכה פומבית במועמד זה או אחר לראשות הממשלה. ייתכן שקו מדיני מגומגם זה הביא ל"מפלגות המרכז" מנדטים אחדים נוספים (אם כי אין אפשרות של ממש לבחון תזה זאת), אך הקהילה ה"רוסית" הייתה ונשארה בעלת עמדות ניציות בנוגע לסכסוך הישראלי-ערבי, וברובה הגדול לא זזה לכיוון המרכז והשמאל.

כאשר ההבדל בין המדיניות בפועל של מנהיגי "העבודה" ו"הליכוד" נתפס כבלתי-משמעותי, היו המצביעים מוכנים להשלים עם העובדה שנבחרים לא תמיד נתנו ביטוי להשקפותיהם בנושאי החוץ והביטחון. אדרבא, מסיבות פרגמטיות בירכו רוב העולים על כך שנציגיהם זכו לקבל תיקים משמעותיים בממשלה, בין זו שבראשות נתניהו ובין זו שבראשות ברק: קרבת פוליטיקאים "משלהם" לצלחת השלטון נתנה לרבים תקוות לשינוי חיובי במצבם הכלכלי-חברתי. מעניין לציין כי ממצאי הסקר שבוצע על-ידי גיטלמן וגולדסטיין (2001, 221), סמוך לבחירות של 1999, העלו ש 53% מיוצאי ברית-המועצות שסברו כי המצב הביטחוני מהווה את הבעיה הרצינית ביותר במדינה, תמכו בכל זאת באחת מן המפלגות הסקטוראליות ה"רוסיות" ("ישראל בעלייה" ו"ישראל ביתנו").

בשנת 2000 השתנה המצב לחלוטין. הוויתורים חסרי התקדים שהציע אהוד ברק בקמפ-דייוויד ובטאבה ופריצת האינתיפאדה השנייה הביאו לכך, שהנושא המדיני הועמד שוב במרכז הזירה הציבורית. ישראלים דוברי רוסית, המחזיקים בדעות ניציות, לא היו מוכנים עוד לקבל את מדיניות ההימנעות מן ההכרעות הגורליות בנושא הסכסוך, שאותה אימצו ראשי "ישראל בעלייה" לפני הבחירות של 1996 ו-1999. אמנם ארבעה חברי כנסת מ"ישראל בעלייה" היו הראשונים שפרשו מן הקואליציה הממשלתית בראשות אהוד ברק (וזאת, יש לציין, אף לפני פרישת חברי מפד"ל) עוד לפני יציאתו לשיחות קמפ-דייוויד. אולם עובדה זו לא היה בה די כדי שהמפלגה תצטייר כימנית: הבוחרים זכרו את היעדר העמדה לפני הבחירות, שהתקיימו ב-1996 וב-1999, ולא רצו "להסתכן". בשנת 2003 הצטמצם מספר המצביעים של "ישראל בעלייה" בלמעלה ממאה אלף בהשוואה לזה בשנת 1999, ובשל כך זכתה המפלגה בראשות נתן שרנסקי בשני מנדטים בלבד. "ישראל בעלייה" הייתה האחרונה ברשימת המפלגות שעברו את אחוז החסימה, וכחודש לאחר הבחירות השתלבה ב"ליכוד".

בשנת 2003 ניצח "הליכוד" בגדול ב"רחוב הרוסי". על פי תוצאות הסקרים, לפחות 30% מיוצאי ברית המועצות הצביעו הפעם למענו ובכך העניקו לו שישה מנדטים. מן הדין לייחס הישג זה אישית לזכותו של אריאל שרון, שהיה ונשאר עד למחלתו פופולרי מאוד בקרב הישראלים החדשים. בראשית שנות התשעים רווחה הדעה, כי העולים החדשים עשויים לשבור את התיקו הפוליטי שנוצר בין "העבודה" לבין "הליכוד" (Fein, 1995, 161). נראה כי קולות העולים מארצות ברית-המועצות לשעבר אכן הכריעו בשנת 1992 את הכף לטובת מפלגת העבודה (הרמן, 1998, 103). ישראלים דוברי רוסית הכריעו גם את מערכות הבחירות שהתקיימו ב-1996 וב-1999. אולם, בשנת 2003 הייתה השפעתם מצומצמת יותר: הפער בין "הליכוד" ל"עבודה" הסתכם ב-19 מנדטים והיה גדול בהרבה מתרומתה של הקהילה ה"רוסית" לסל הניצחון של "הליכוד".

ועם זאת, אין לזלזל בהתגייסותם ההמונית של יוצאי ברית-המועצות לשעבר בעד אריאל שרון ונגד מפלגות השמאל. ההישג האישי של שרון ברור במיוחד לאור העובדה, שהוא המדינאי הישראלי הראשון בעשרים השנים האחרונות, שהצליח לנצח בשתי מערכות בחירות ברציפות. מאז 1981 זכו בבחירות הכלליות מנחם בגין, שמעון פרס, יצחק שמיר, יצחק רבין, בנימין נתניהו ואהוד ברק. בכל קמפיין ישראל בחרה לעצמה ראש ממשלה חדש, שבא תמיד ממפלגה מתחרה לזו של קודמו בתפקיד. אריאל שרון החזיר לפוליטיקה הישראלית את המשכיות ואת היציבות הפנימית - שני המאפיינים שהיו כה חסרים לה,

וגם אחרי שעזב את הזירה הפוליטית, הכוח הפוליטי שהקים ("קדימה") הוא זה שמרכיב את הממשלה.

העובדה שישראלים דוברי רוסית תמכו בהמוניהם במפלגות שאינן סקטוריאליות (בעיקר, ב"ליכוד" וב"שינוי"), הביאה עד היום את רוב הפרשנים למסקנה, כי יוצאי ברית המועצות לשעבר כבר אינם תופסים את עצמם כמגזר נבדל ואינם מרגישים צורך ב"חסות" ההנהגה הקהילתית. אולם הבחירות של 2006 הפריכו את ההשערה הזאת. מפלגה "רוסית" המשלבת במצעה הניצי את המטרות הכלל-לאומיות עם הטיפול בבעיותיה הייחודיות של הקהילה ה"רוסית" היא זו שזכתה ביותר ממחצית מכלל הקולות של יוצאי חבר המדינות. יש לזכור, כי עברו עשרים וחמש שנה בין הופעתה של תנועת מחאה ראשונה של יוצאי צפון אפריקה (לאחר המרד בוואדי-סאליב בשנת 1959) ועד להקמתה של ש"ס.

כיום, כאשר "ישראל בעלייה" השתלבה ונעלמה בתוך "הליכוד", "ישראל ביתנו" רצה באופן עצמאי ועדיין שומרת על זהות ניצית מובהקת, ורומן ברונפמן מוצא את עצמו במר"צ, ניתן להסיק כי החרפתו של הסכסוך עם הפלשתינים הביאה להיעלמותן של המפלגות ה"רוסיות" הלא-אידיאולוגיות מן הזירה הפוליטית. בכך השלימו הפוליטיקאים מהקהילה ה"רוסית", שמראש לא שאפו ליצור מנגנונים פוליטיים נבדלים, את התהליך של "אינטגרציה באמצעות ההתבדלות", שאותו עברה גם העילית בקהילה ה"רוסית" בתחומי התיאטרון, החינוך ואחרים (ראו אצל Epstein and Kheimets, 2000). דוגמה לכך ניתן לראות במיזמים הבאים: השחקנים ה"רוסים" בראשות הבמאי יבגניי אריה הקימו תיאטרון "משלהם", שכעבור מספר שנים הפך לתיאטרון שנחשב הטוב ביותר בישראל בשפה העברית. מורים למדעים שהקימו רשת חינוך "משלהם", המכונה "מופת", הפכו את בית-הספר התיכון "שבח" לחממה של המוחות המבריקים ביותר בתחומי המתמטיקה ומדעי המחשב בישראל, שמייצגים בכבוד את ישראל בתחרויות בין-לאומיות רבות.

קשה להעריך עד כמה התהליך הזה הוא בלתי-הפיך. אם יראה אור בקצה מנהרת הסכסוך (דבר הנראה כעת בלתי-אפשרי), סביר לצפות לתחייתן המחודשת של התנועות הפוליטיות הסקטוריאליות, וביניהן של הקהילה ה"רוסית". הרי יארכו עוד עשרות שנים, אם בכלל, עד שהיא תשתלב באופן ממשי בחברה הישראלית, ומכלול בעיותיה לא יהיה שונה מזה של הישראלים הוותיקים.

**טבלה מסכמת של ההישגים האלקטורליים של המפלגות שהוקמו
על-ידי יוצאי ברית-המועצות לשעבר בישראל בשנים 1992-2006**

2006	2003	1999	1996	1992	
63.7%	68.5%	78.7%	79.3%	77.4%	שיעור השתתפות בבחירות (מכלל האזרחים בעלי זכות ההצבעה)
3.137.064	3.148.364	3.309.416	3.052.130	2.616.841	מספר הקולות הכשרים
62.760	47.226	49.642	45.782	39.253	אחוז החסימה
24.609	25.138	25.936	24.779	20.715	המדד למושב הכנסת
הקולות בהם זכו המפלגות שהוקמו על ידי יוצאי חבר העמים					
---	67.719 (2.1%)	171.705 (5.2%)	174.994 (5.7%)	---	"ישראל בעלייה" בראשות נתן שרנסקי
281.880 (9.0%)	173.973 (5.4%)	86.153 (2.3%)	---	---	"ישראל ביתנו" בראשות אביגדור ליברמן (בשנת 2003 - במסגרת "האיחוד הלאומי")
"לב העולים" (רשימת יוצאי אוזבקיסטן) 1.765 (0.06%)	"אזרח ומדינה" בראשות אלכס צינקר 1.566 (0.05%)	"לב העולים" (רשימת יוצאי אוזבקיסטן) 6.311 (0.2%)	"אחדות למען העלייה" בראשות אפרים גור 22.740 (0.8%)	"דמוקרטיה ועלייה" בראשות יולי קורובסקי 11.697 (0.4%)	מפלגות קהילתיות אחרות של יוצאי חבר המדינות, שלא עברו את אחוז החסימה
"לידר" 580 (0.02%)	"לידר" 833 (0.03%)	"תקווה" בראשות אלכס טנצר 7.336 (0.2%)	---	"תנועה להתחדשות ישראל" בראשות רוברט גולן 1.336 (0.01%)	

מקורות

- אליאס, נ' (2005). תפקידיה של תקשורת ההמונים בעת משבר: המקרה של העולים מחבר העמים בישראל. סוציולוגיה ישראלית, ו' (2), 295-312.
- אפשטיין, א' (2005). "האשכנזים החדשים" על קו השסע: איך הוחמץ המפגש בין עולי חבר המדינות והחברה הישראלית. בתוך ר' רוזנטל (עורך), שורש הדברים. עיון מחודש בשאלות עם וחברה. קובץ מאמרים לכבוד יאיר צבן (עמ' 128-139). ירושלים: כתר.
- גולדברג, ג' (1994). הבוחר הישראלי - 1992. ירושלים: הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס.
- גיטלמן, צ' וגולדסטיין, ק' (2001). "המהפכה ה"רוסית" בפוליטיקה הישראלית. בתוך א' אריאן ומ' שמיר (עורכים), הבחירות בישראל - 1999 (עמ' 203-229). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הורוביץ, ת' (1999). אידיאולוגיה, זהות ותסכול כגורמים שהשפיעו על דפוסי ההצבעה של עולי ברית-המועצות לשעבר. בתוך א' אריאן ומ' שמיר (עורכים), הבחירות בישראל - 1996 (עמ' 149-170). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרמן, ת' (1998). הבחירות בישראל. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- הרצוג, ח' (1986). עדתיות פוליטית - דימוי מול מציאות. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- וייס, ש', בשיתוף פדות, ד' (1996). ניתוח תוצאות הבחירות לכנסת ה-14. תל-אביב: הוצאת מפלגת העבודה.
- כץ, ז' (2000). העולים מברית-המועצות לשעבר בחיים הפוליטיים בישראל: שנות התשעים. יהודי ברית-המועצות במעבר, 4 (19), 145-157.
- ליסק מ' (1998). שקיעת המפלגות והפריחה הסקטוריאלית. בתוך ד' קורן (עורך), קץ המפלגות. הדמוקרטיה הישראלית במצוקה (עמ' 128-140). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- נויברגר, ב' (2001). בין אידיאולוגיה וסוציולוגיה: המפלגות בישראל, 1950-2000. מדינה וחברה, 1 (1), 79-87.
- פרס, י' (1992). השתלבות עולים מחבר המדינות בפוליטיקה הישראלית - צעדים ראשונים. דו"ח מחקר. תל-אביב: המכון לחקר חברתי.
- קימרלינג, ב' (1998). הישראלים החדשים: ריבוי-תרבותיות ללא רב תרבותיות. אלפיים: כתב-עת רב-תחומי לעיון, הגות וספרות, 16, 264-308.
- קימרלינג, ב' (1999). בחירות כזירת מאבק על זהות קיבוצית. בתוך א' אריאן ומ' שמיר (עורכים), הבחירות בישראל - 1996 (עמ' 35-56). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שומסקי, ד'. (2005). אוריינטליזם ואיסלאמופוביה בקרב האינטליגנציה דוברת הרוסית בישראל. תיאוריה וביקורת, 26, 89-119.

- Al-Haj, M. and Leshem, E. (2000). *Immigrants from the Former Soviet Union in Israel: Ten Years Later*. Haifa: Research report. University of Haifa: The Center for Multiculturalism and Educational Research.
- Arian, A. (1998). Public Opinion: Long-Term Patterns. In D. Bar-Tal, D. Jacobson and A. Klieman (Eds.), *Security Concerns. Insights from the Israeli Experience* (pp. 267–287). London: JAI Press – Contemporary Studies in Sociology.
- Bick, E. (1998). Sectarian Party Politics in Israel: The Case of Yisrael Ba'Aliya, the Russian Immigrant Party. In D. Elazar and S. Sandler (Eds.), *Israel at the Polls, 1996* (pp. 121–148). London: Frank Cass.
- Epstein, A. and Kheimets, N. (2000). Immigrant Intelligentsia and its Second Generation: Cultural Segregation as a Road to Social Integration? *Journal of International Migration and Integration*, 1 (4), 461–476.
- Fein, A. (1995). Voting Trends of Recent Immigrants from the Former Soviet Union. In A. Arian and M. Shamir (Eds.), *The Elections in Israel, 1992* (pp. 161–174). Albany: State University of New York Press.
- Horowitz, T. (1998 [1994]). The Influence of Soviet Political Culture on Immigrant Voters in Israel: The Elections of 1992. In E. Leshem and J. Shuval (Eds.), *Immigration to Israel: Sociological Perspectives* (pp. 253–272). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Gitelman, Z. (1995). *Immigration and Identity. The Resettlement and Impact of Soviet Immigrants on Israeli Politics and Society*. Research report. Los Angeles: Wilstein Jewish Policy Institute.
- Khanin, V. (2001). Israeli 'Russian' Parties and the New Immigrant Vote. *Israel Affairs*, 7 (2–3), 101–134.
- Khanin, V. (2002). The New Russian Jewish Diaspora and 'Russian' Party Politics in Israel. *Nationalism and Ethnic Politics*, 8 (4), 37–60.

הערות

* נוסחים קודמים של המאמר הוצגו בכינוס השנתי של האגודה למדע המדינה (אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 25 במארס 2004) ובכינוס "שתי העליות הגדולות לישראל" (מושב "הפוליטיקה של גלי עלייה", אוניברסיטת תל-אביב, 14-16 בפברואר, 2006). אני מבקש להביע את תודתי לפרופ' משה ליסק מן האוניברסיטה העברית על הערותיו המועילות לגרסה הראשונה של החיבור.

¹ שיעור התמיכה ביושב-ראש "האיחוד הלאומי" דאז, אביגדור ליברמן, הסתכם ב-67%, ביושב-ראש שינוי דאז טומי לפיד - 46%, ביושב-ראש מרץ דאז יוסי שריד - 16%, ביושב-ראש מפלגת העבודה דאז עמרם מצנע - 14%; ראו "מעריב", המוסף לשבת, 17 בינואר 2003, עמ' 13.

² יש לציין, כי המספר הכולל של הקולות הכשרים לא רק שלא עלה אלא אף ירד, והוא עמד על 3.309.416 בשנת 1999 ועל 3.137.064 בשנת 2006; נתוני ועדת הבחירות המרכזית.

³ יש לציין, כי בקרב כלל הציבור הישראלי 55.2% התנגדו לויתור על רמת הגולן, אך בקרב המצביעים של אהוד ברק רק 26.3% התנגדו לחתימת הסכם שלום מלא עם סוריה תמורת נסיגה מלאה מרמת הגולן. 50.0% תמכו בירידה מהרמה במסגרת הסכם שלום עם סוריה (ראו סקר "מדד השלום" של מרכז שטיינמיץ למחקרי שלום לחודש מאי 1999, שאלה 79).

⁴ כידוע, תנועת חמאס מסרבת להכיר בישראל בגבולות כלשהם ודורשת הקמתה של מדינה אסלאמית מן הים ועד לנהר הירדן.

⁵ לדוגמה סופה לנדבר, שנבחרה לכנסת מטעם מפלגת העבודה לאחר ותק של כעשרים שנה בארץ. דוגמה אחרת: מיכאל גורלובסקי, חבר כנסת מטעם "הליכוד", שהגיע ארצה עוד בסוף שנות השמונים, אך כלל לא היה מוכר לקהילה "הרוסית" והגיע לאן שהגיע רק בזכות קשריו האישיים עם אביגדור ליברמן.